

Schmidt Péter

A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai

A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció az Eisenstadti (Kismartoni) Püspökség elődje volt, mely az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követő politikai zűrzavar, illetve az Ausztria és Magyarország közötti békeszerződés megkötése után jött létre. A párizsi békediktátumot megelőzően a mai Burgenland területe a Magyar Királysághoz tartozott és egyházz jogilag két nyugat-magyarországi egyházmegye részét képezte: északi része a Győri Püspökséghez, míg a déli a Szombathelyi Püspökséghez tartozott. Tanulmányom témája a Győri Egyházmegyei Levéltárban általam fellelt releváns dokumentumok elemzése, mely egy készülő disszertáció részét alkotja. E disszertáció fő célja, hogy megvilágítsa XV. Benedek pápa (1914–1922) kormányzatának vatikáni politikáját a Burgenland-kérdést illetően.

Bevezetésképp az Apostoli Adminisztráció keletkezésének politikai és egyházz jogi hátterét szeretném röviden megvilágítani. Az első világháború után a két vesztes állam, Ausztria és Magyarország között új határt húztak, mely az antant győztes nagyhatalmai számára különleges problémát jelentett. Ennek megoldása az 1918 előtti Magyar Királyság feldarabolása során keletkezett területi kérdésekhez képest hosszabb időt vett igénybe. Munkám kiindulási pontját Magyarországnak a Habsburg Monarchiától való elszakadása és a köztársaság 1918. november 16-án történt kikiáltása képezi. A köztársaság és az azt követő proletárdiktatúra megbukása után Magyarország 1920. június 4-én, a trianoni békediktátummal kénytelen volt a későbbi Burgenland területéről lemondani, de valójában még egészen 1921 novemberéig birtokolta.¹

(Német-)Ausztria már 1918. november 22-i kikiáltása alkalmával megfogalmazta igényét Nyugat-Magyarországra, de a nagyhatalmak csak a saint-germaini békeszerződés (1919. szeptember 10.) után ígérték oda számára végérvényesen e területet.² A birtokbavétel azonban a magyar katonai alakulatok ellenállása miatt az 1921-es év végéig kitolódott, Magyarország a velencei konferencián (1921. október 10–13.) kicsikart népszavazás következtében Sopront és környékét megtarthatta.³

Ezek a fejlemények képezték az egyházz megyei határok megváltoztatásának politikai hátterét. Mindkét érintett állam felhasználta diplomáciai csatornáit annak érdekében, hogy a Vatikán a számára kedvező egyházz politikai döntést hozzon. A Burgenland-kérdés összetettsége a Szentszék szemszögéből a világi politikai döntéshozókénál is nagyobb volt, mivel döntő motívumai elsősorban vallási természetűek voltak, így különlegesen körültekintően kellett eljárnia. Legfőbb célja az volt, hogy minden államban lehetőleg kedvező kereteket hozzon létre a hitélet kibontakozása

érdekében.

1919. október 8-án az osztrák kormány kezdeményezte Nyugat-Magyarország *egyházz jogi* elcsatolását.⁴ Arra kérte Őszentségét, hogy küldjön oda egy apostoli delegátust, hivatkozva az elcsatolandó területen élő katolikusok megosztottságára. Az új osztrák tartomány katolikus híveinek nem voltak vezetőik és nem rendelkeztek egységes állásponttal, a papság nagy része — a magyar iskolarendszerben élvezett neveltetése folytán — magyarpárti volt.⁵ A Vatikán azonban egyelőre ragaszkodott ahhoz, hogy kivárja a békeszerződések aláírását. Ausztria ennek ellenére sürgette a pápa gyors döntését, mivel biztosítani akarta hatalmát a magyar püspökök ellenében.⁶ Másrészt — a saját érdekeit védendő — Magyarország is diplomáciai nyomást próbált gyakorolni a Szentszékre. Ebben a kényes helyzetben a Római Kúria úgy határozott, hogy a döntést elhalasztja.⁷ Az osztrák követ audienciája XV. Benedeknél tehát egyelőre nem hozott változást.

A saint-germaini és a trianoni békeszerződés aláírását követően a velencei protokollban rögzített 1921 decemberi népszavazás az osztrák részről eredetileg elképzelt „soproni egyházz megye” terveit végleg semmissé tette.⁸ Ezt követően a bécsi kormány úgy döntött, hogy átmeneti megoldásként a pápát egy apostoli adminisztráció létrehozására kéri. Piffel bécsi hercegérsek a XV. Benedek halálát követő pápaválasztás idején 1922-ben Rómában személyesen is sikra szállt emellett.⁹

Gasparri bíboros államtitkárt még ugyanebben az évben sikerült osztrák részről meggyőzni és álláspontját a Vatikánnál végérvényesen keresztülvinni. XI. Piusz (1922–1939), az új pápa, 1922. május 2-án létrehozta a Burgenlandi Apostoli Adminisztrációt, amelynek élére tizenhat nappal később Piffel bécsi hercegérseket nevezte ki, aki a terület híveinek gondozását szeptember 24-én hivatalosan is átvette.¹⁰ Ezzel Burgenland mint önálló egyházz jogi-területi egység is létrejött.

A Győri Egyházz megyei Levéltárban a Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezésével kapcsolatos 1919 és 1922 közötti dokumentumok döntő többsége az utolsó két évből származott.¹¹ Tematikailag e forrásokat három nagy csoportra lehet osztani:

1. Legfőbb prioritást az a levélváltás élvez, amelyet a győri püspök a Burgenland-kérdés legfontosabb egyházi és világi döntéshozóival folytatott. Itt első helyen a Szentszék és annak budapesti nunciaturája, valamint a magyar katolikus egyház feje, az esztergomi érsek említendő. Ugyanide sorolandó a szombathelyi püspök levelezése, akinek egyházz megyéjét szintén érintette a diszmembráció. A bécsi hercegérsekkel folytatott levélváltásról ugyan maradtak fenn bejegyzések az iktatókönyvekben, azonban kutatásaim során

e dokumentumok nem kerültek elő. A legfőbb érdekeltek politikai síkon az 1919 és 1922 közötti magyar kormányok voltak, amelyekkel a győri püspökség az alábbi hatóságokon és személyeken keresztül tartotta fenn a kapcsolatot: miniszterelnöki hivatal, kultuszminisztérium, nemzeti kisebbségek minisztériuma, nyugat-magyarországi német kormányzóság és a nyugat-magyarországi kerület főkormánybiztosa.¹² A szombathelyi és soproni katonai körlet parancsnokságával is bizonyítható kapcsolat.

2. A második csoportot a püspökségnek alárendelt hivatalokkal és személyekkel, valamint a területi illetékessége alá eső szerzetesrendekkel folytatott levelezés képezi: az esperesi kerületek jelentései, a plébánosokkal, káplánokkal és adminisztrátorokkal fennálló levelezés, illetve a helyi szinttel, tehát közvetlenül a hívekkel is tartott kapcsolatok. Ez utóbbiak sokatmondóak a győri egyházmegye nyugati területének belső viszonyairól.

3. Végül még a különböző, elsősorban revizionista egyesületek érdemesek említésre („Katolikus Népszövetség,” „Területvédő Liga,” „Ébredő Magyarok”), amelyek rendszeresen ostromolták leveleikkel az egyházmegyei hivatalt a Burgenland-kérdéssel kapcsolatban. Ezekből például következtetni lehet egyes észak- és közép-burgenlandi lelkipásztorok politikai beállítottságára.

Tanulmányom befejező részét a győri forrásokra alapozott tartalmi következtetések képezik. Ebben az összefüggésben e korszak győri megyéspüspökének, Fetser Antalnak (1914–1933) egyházpolitikáját szeretném röviden felvázolni. A dokumentumokból — amelyek részben a püspök sajátkezű írását viselik — egyfajta tartózkodó magatartás olvasható ki. A levélanyagból az is kiderül, hogy egyházmegyéje számos lelkipásztora körében nagy népszerűségnek örvendett, még a néhány egyértelműen magyarellenes pap között is.¹³ A püspök megértést tanúsított a német nemzeti-ségű híveinek nyelvi és kulturális igényei iránt; semmi esetre sem volt híve az erőszakos magyarosítási törekvéseknek.

Fetser Antal fent vázolt jellemvonásai magasabb szintű egyházpolitikájában is tükröződtek. Ez szemben állt az erősen revizionista beállítottságú szomszédja, Mikes János szombathelyi püspök magatartásával: míg Mikes demonstratívan osztrák-ellenes akciókkal hívta fel magára a figyelmet és minden tőle telhetőt elkövetett egyházmegyéje burgenlandi részeinek elvesztése ellen, addig Fetser inkább reaktív, mint aktív viselkedést tanúsított.¹⁴

A magyar kormányzervek a maguk részéről szintén megtették mindent, hogy megakadályozzák Burgenland egyházi elszakítását. Ezért — a bécsi nuncius tanácsára — arra bátorították Fetser és Mikes püspököket, hogy járjanak közben a Szentatyánál.¹⁵ Tájékoztatást kértek a győri egyházmegyei hivaltól a burgenlandi plébániák nyelvéről és listát kértek a soproni népszavazási övezetből származó lelkipásztorokról. Nyomást gyakoroltak a püspökre, hogy egyes plébá-

nosokat hiányos némettudásuk miatt máshová helyezzen át, hogy ezáltal a helyi elégedetlenséget megszüntessék.¹⁶ Másrészt a nyíltan magyarellenes propagandát űző papokat is elmozdították.¹⁷ A hasonló kérésekkel és követelésekkel fellépő revizionista szervezetekkel szemben Fetser meglehetősen kritikusan viseltetett, mint ezt rövid feljegyzéseiből ki lehet venni.

De „alulról” is érkeztek a püspökhöz a fent vázoltakkal egybevágó megkeresések: az egyházmegye nyugat-magyarországi részéről nem egy esetben érkeztek levelek szorongatott helyzetben lévő magyar lelkipásztoroktól, akik áthelyezésüket kérték magyar plébániákra.¹⁸ Az 1921–22-es években már arról is olvashatók beszámolók, hogy egyeseket közülük Bécsbe hurcoltak. 1921. szeptember 10-én maga Fetser püspök jelentette, hogy Kovács Zsigmond vulkapordányi esperest, és az alábbi plébánosokat: Horváth Mátét Cinfalváról, Schmidt Károlyt Darufalváról, Varga Istvánt Zarányból az osztrák hatóságok letartóztatták és elhurcolták — mindnyájukat Bécsben internálták.¹⁹ Ezen történések ugyan csupán rövid epizódok voltak, de tovább árnyalják ismereteinket a kor helyi eseményeiről: nem csak magyar katonai- vagy félkatonai egységek követték el atrocitásokat a térségben, még ha döntő többségük az ő számlájukra volt írható.²⁰

Mindenesetre a Győri Egyházmegyei Levéltár levélanyaga alátámasztja a szakirodalomban megfogalmazott álláspontot, miszerint a burgenlandi papság nagyrészt magyar érzelmű volt, legalábbis a terület északi, Győrhez tartozó részéről ez mindenképpen elmondható.²¹ Ezt igazolják az 1922-es év második feléből — közvetlenül a diszmembráció utáni időből származó — papi gyűlések jegyzőkönyvei és egyéb levelek.²² Nagy Mihály felsőkismartonhegyi prépost, esperesplébános — Fetser beleegyezésével — beadványt is intézett Rómába, amelyben a Győri Püspökség Ausztriához került részének papjai külön vikárius kinevezését kérték területükre, hogy ezáltal megakadályozzák egyházi elszakításukat.²³

Kevés adatot találtam azon politikai tevékenységet is folytató egyházmegyei lelkipásztorokról, akik a szóban forgó időszakban parlamenti képviselőkként is működtek. Huber János soproni kanonok, a nezsideri kerület képviselője például széleskörű propagandát fejtett ki Burgenland Magyarországnál maradása érdekében, de ezen aktivitásának a Győri Egyházmegyei Levéltár dokumentumai között csak kevés írásos nyomára akadtam.²⁴ A burgenlandi klérus politikai pályát vállaló tagjainak szerepe még további részletesebb elemzést igényel.

Jegyzetek

- 1 A reguláris magyar haderő már 1921. augusztus legvégén kivonult, helyét azonban félkatonai alakulatok vették át. BERCZELLER, Richard, LESER, Norbert: *...mit Österreich verbunden. Burgenlandschicksal 1918–1945*. Wien, Jugend und Volk, 1975. 372–374.
- 2 SCHLAG, Gerald: *Zur Burgenlandfrage von Saint-*

Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára

- Germain bis Venedig.* In: *Burgenländische Heimatblätter* 32 (1970), 3.sz. 97.
- 3 BERCEZELLER, LESER, 1975. 372–374. HOCHENBICHLER, Eduard: *Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem.* Wien-Frankfurt-Zürich, Europa Verlag, 1971. 14–33. SCHLAG, 1970, 118–125.
  - 4 Ugyanakkor ezt a fogalmazványt osztrák részről soha nem juttatták el a Vatikánhoz, mivel Dél-Tirol Ausztriáról történő leválasztásánál precedensként szolgálhatott volna. Ld.: HUBER, Andreas: *Die katholische Kirche des Burgenlandes während der Jahre 1938–1945.* Wien 1996. 3. RITTSTEUER, Josef: *Die Errichtung der Apostolischen Administratur Burgenland.* In: *Burgenländische Heimatblätter*, 23 (1961), 3.sz. 130.
  - 5 HANNER, Christian: *Das katholische Glaubensleben im Burgenland von den Anfängen bis in die Gegenwart.* Wien, 2001, 67. BERCEZELLER, LESER, 1975. 197–199. Osztrák részről érvként az is felmerült, hogy a Burgenlandban erős protestáns kisebbség is jelen volt, mely komoly befolyással bírt. RITTSTEUER, 1961, 130–131.
  - 6 RITTSTEUER, 1961, 132.
  - 7 Ld. pl. a magyar püspöki kar 1920. március 17-i értekezetének jegyzőkönyvét. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között.* Szerk. BEKE Margit. München-Budapest, Aurora, 1992. 45. SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* München, Aurora, 1975. 131–132. RITTSTEUER, 1961, 133.
  - 8 HANNER, 2001, 68. RITTSTEUER, 1961, 132. SCHLAG, 1970, 111.
  - 9 HANNER, 2001, 69.
  - 10 ENGEL-JANOSI, Friedrich: *Vom Chaos zur Katastrophe. Vatikanische Gespräche 1918 bis 1938.* Wien-München, Herold, 1971. 72–73. HANNER, 2001, 69. RITTSTEUER, 1961, 135–137. BERCEZELLER, LESER, 1975. 199, 374.
  - 11 Az iktatókönyvekben szereplő 165 releváns bejegyzés közül 120 db. az 1921–1922. évekből származott.
  - 12 A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levelezése azért különlegesen értékes, mert iratállománya — kevés kivételtől eltekintve — az Országos Levéltár 1956-os égése során elpusztult.
  - 13 Egyike a magyar szempontból problematikus lelképásztoroknak, akik ugyanakkor a püspökkel jó viszonyban álltak, Stehlik László sopronkeresztúri káplán volt (ld. az alábbi dokumentumokat: 1285., 2428., 3115., 3956./1920; 1153., 4496., 4499./1921; 227., 1531., 1639., 2653., 2861./1922; különösen a 1296./1920, valamint a 4230., 4385./1921 számú iratok relevánsak. A tanulmányban idézett iktatási számok minden esetben a Győri Egyházmegyei Levéltár anyagára vonatkoznak.)
  - 14 V.ö.: LÁSZLÓ, Stefan: *Das Werden und Wachsen der Apostolischen Administratur Burgenland.* In: *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht.* Wien, 1950, 198. RITTSTEUER, 1961, 135.
  - 15 Ez eredetileg Valfré di Bonzo bécsi nuncius javaslata volt gróf Klebelsberg Kunónak. Ld.: Gróf Klebelsberg Kunó jelentése Bécsből Bleyer Jakab magyar nemzetiségi miniszternek (4356./1919 számú dokumentum). Ugyanakkor a magyar püspöki kar 1920. március 17-i értekezetének jegyzőkönyvéből az derül ki a győri püspök felszólalásából, hogy a bécsi nuncius Nyugat-Magyarország elszakításának és egy „német pap” joghatósága alá rendelésének látszott kedvezni. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, 45.
  - 16 Keszler Antal pomogyi plébánost a nemzetiségi miniszter közbenjárására Fetser püspök 1919. november 13-án a magyar lakosságú Csapodra helyezte át. (Ld. a 4299., 4434., és a 4596./1919 számú dokumentumokat).
  - 17 Bauer József haracsonyi plébánost magyarellenes agitációja miatt a püspök személyesen figyelmeztette (Fetser Antal levéltervezete Dr. Simonyi-Semadam Sándor magyar miniszterelnök részére 1920. április 12-ről; 1524./1920 számú dokumentum). Ugyanebből az okból kifolyólag voltak problémák Weiss Károllyal, Lánzsérújfalu plébánosával (3409., 3926., 4392./1920; 1062., és 1353./1921 számú dokumentumok).
  - 18 Békeffy István, nezsideri plébános már 1919. február 8-án (!) kérte elhelyezését (1588./1919 számú dokumentum) és Mosonszentandrás plébánosa, Weber Antal is az ellenséges helyi hangulatra panaszkodott (1921. szeptember 16-én keltezett levél; 3605./1921 számú dokumentum). Kovács Zsigmond vulkapordányi esperes 1922. február 3-án arról írt püspökének, hogy a magyar érzelmű plébánosokat el akarják űzni, és egyúttal új plébániát kért arra az esetre, ha ez a sors válna osztályrészévé (511./1922 számú irat). V.ö.: A bécsi magyar követ 1921. december 30-án kelt jelentését erről az osztórak szándékról (338./1922 számú dokumentum), továbbá ld.: SALACZ, 1975, 132.
  - 19 Ezek során Kovács Zsigmondot és Horváth Mátét bántalmazták is, de néhány nap múlva elengedték őket; Schmidt Károly csak 1921. december 2-án, és Varga István csupán december 10. körül tért vissza fogságából (Ld. a 3490., 3505., 3604., 3759., 3792., 4141., 4481., 4539., és a 4632./1921 számú dokumentumokat). A zárányi plébános később kénytelen volt a püspöknek azt is jelenteni, hogy az osztórak katonák a plébániaépületét teljesen feldúlták (1922. február 23-án kelt levél; 926./1922 számú dokumentum). Varga Sándor zurányi adminisztrátort is elhurcolták (4404./1921 számú dokumentum). Tóth János fertőmeggyesi plébános 1921. december 3-tól 1922 február elejéig szintén hetekig internálva volt (Kismartonban) és nem is térhetett már vissza a plébániájára (4511./1921; 156., 326., és 364./1922 számú dokumentumok).

- 20 A magyar bandák tevékenysége a szombathelyi egyházmegye nyugati területén egy ottani lelkipásztor életébe került: Pataki Ferenc pornóapáti plébánost 1921-ben meggyilkolták (Pornóapáti ma magyar területen fekszik, de a békeszerződés értelmében eredetileg Ausztriához csatolták és csupán az 1923-as határkiigazítás után került vissza Magyarországhoz). BERZELLER, LESER, 1975. 198.
- 21 Szintén említésre méltó, hogy a burgenlandi lakosság nemzetiségi összetételéhez képest a magyar papok aránya meglehetősen nagy volt. HUBER, 1996. 1–3. BERZELLER, LESER, 1975. 197–199.
- 22 Ld. pl. a burgenlandi papság 1922. augusztus 29-én, Felsőkismartonhegyen tartott értekezletének jegyzőkönyvét (3390./1922 sz. dokumentum).
- 23 RITTSTEUER, Josef: *Kirche im Grenzraum. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte der Diözese Eisenstadt*. Eisenstadt, Verlag Ernst & Georg Horvath, 1968. 341.
- 24 Huber kanonok parlamenti mandátumának ügye a 8./1920 számú irat témája; politikai tevékenységéről ld. részletesebben: SCHLAG, 1970, 110–116, 120.

Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland (1918–1922). Das Quellenmaterial des Diözesanarchivs Győr

Die Apostolische Administration für das Burgenland entstand nach dem Ersten Weltkrieg und war Vorgänger der heutigen Diözese Eisenstadt. Bis dahin gehörte ihr Gebiet zum Königreich Ungarn, und kirchenrechtlich war sie Teil zweier westungarischer Diözesen: Der nördliche Teil gehörte zum Bistum Győr (Raab), der südliche Teil zum Bistum Szombathely (Steinamanger).

Der Aufsatz befasst sich mit jenem Forschungsmaterial des Raaber Diözesanarchivs, das für die Entstehung der Apostolischen Administration relevant ist. Diese Dokumente bestätigen die aus der Fachliteratur bekannten Behauptungen: Einerseits die zurückhaltende Kirchenpolitik des damaligen Bischofs von Győr, Antal Fetsner (1914–1933) in der Burgenlandfrage, andererseits die überwiegend magyarisch gesinnte Haltung des Klerus im burgenländischen Teil seiner Diözese. Darüber hinaus liefern sie weitere wertvolle Details über die inneren Verhältnisse des Bistums.